

**KARTOGRAFSKA GRAĐA U KONTEKSTU
KULTURNE BAŠTINE**

CARTOGRAPHIC MATERIAL IN THE CONTEXT OF
CULTURAL HERITAGE

Mira Miletić Drder

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
mmiletic-drder@nsk.hr

UDK / UDC 026.07:912:930.85
Stručni rad / Professional paper
Primljeno / Received: 4. 3. 2013.

Sažetak

U radu je definirana karta, kao osnovna jedinica građe kartografskih zbirki te je dat kraći povijesni prikaz povijesti kartografije, s posebnim osvrtom na prikaz Hrvatske u povijesnomu kartografskom kontekstu. Kartografska građa analizirana je kao važan dio fondova baštinskih ustanova, knjižnica, arhiva i muzeja. Istaknuta je različitost pristupu organizacije i obrade kartografske građe po vrstama ustanova. Rad analizira kartografsku građu kao dio pisane kulturne baštine.

Ključne riječi: kartografska građa, kartografske zbirke, kulturna baština, baštinske ustanove, knjižnice, arhivi, muzeji

Summary

The paper gives a definition of map as the basic material of the cartographic collections and presents a brief historical overview of the history of cartography, with special reference to Croatia in the history of cartography. Cartographic material was

analyzed as an important part of the collections of heritage institutions, libraries, archives and museums. The paper emphasizes the diversity of approaches to organizing and processing of cartographic materials according to the type of institution. The paper analyzes the cartographic materials as part of the written cultural heritage.

Keywords: cartographic material, map collections, cultural heritage, heritage institutions, libraries, archives, museums

1. Uvod

Poznavati kartografsku građu u kontekstu kulturne baštine, nemoguće je ako ne poznajemo pojam i definiciju karte kao osnovne jedinice kartografske građe u cjelini. Potrebno je razmotriti različita tumačenja i pojmove te pristup definiranju. Povijesni razvoj karte, odnosno s tim usko povezano, kartografije kao znanstvene discipline, pratimo uz razvoj pisane baštine i civilizacijskih tekovina pisma i razvoja znanosti. Hrvatska je geografski i kulturno dio europsko-mediteranskoga kulturnog i civilizacijskog kruga i usporedo s razvojem kartografije može se pratiti i razvoj predočavanja prostora Hrvatske na starim kartama u određenom povijesnom kontekstu. Kartografsku građu u okruženju baštinskih ustanova potrebno je promatrati kao jedinstven vrijedan korpus fondova knjižnica, arhiva i muzeja. Budući da postoje određene različitosti u pristupu građi u arhivima, knjižnicama i muzejima, potrebno je analizirati kartografsku građu u kontekstu svake od triju vrsta ustanova pojedinačno. Naposljetku, objediniti pristupe i gledišta, te postaviti cjelovito i jedinstveno, kartografsku građu u okvire konteksta suvremenog poimanja kulturne baštine.

2. Pojam i definicija karte

M. Lapaine i I. Kljajić¹ detaljno obrazlažu pojam karte, tumače da u antičkom svijetu nije postojao naziv za kartu, tj. da naziv prikaza Zemljine sfere na ravnoj plohi počinje tek sa starim Grcima. Nazivlje se mijenjalo, tako se u doba Rimskoga Carstva kartografski prikaz nazivao *tabula*, a u ranom srednjem vijeku, u upotrebi je bio latinski oblik za tadašnje karte poznatoga svijeta *mappa mundi*. Autori, nadalje, tumače da je riječ karta izvedena iz latinske riječi *charta* (list, papir), a koja dolazi od starogrčke riječi *χαρτηζ* (papir iz papi-rusa). U zemljama engleskoga govornog područja u upotrebi je riječ *map*, kao

¹ Lapaine, M.; I. Kljajić. Hrvatski kartografi : biografski leksikon. Zagreb : Golden marketing -Tehnička knjiga, 2009. Str. 13-14.

i *mappa* u zemljama španjolskoga govornog područja te u srednjoeuropskim slavenskim jezicima. U Hrvatskoj se uz riječ *karta*, u najnovije vrijeme, kao i u prošlosti, ponovo sve češće upotrebljava izraz *zemljoivid*. Autori Lapaine i Kljajić smatraju da izraz *zemljoivid* nije sasvim odgovarajući iz stručnoga geografskog i kartografskog gledišta. Navode i zašto: “*Naziv zemljoivid može se upotrebljavati za opću geografsku kartu. Međutim, on ne može zamijeniti naziv karta zbog nekoliko razloga. Prvo, osim geografskih ili topografskih karata koje prikazuju Zemlju i zemljište, postoji velik broj tematskih karata na kojima je prikaz Zemlje, odnosno zemljišta u drugome planu. Nadalje, kartografija se bavi i drugim planetima. Sigurno ne bi bilo dobro reći zemljoivid zvjezdanog neba, zemljoivid Mjeseca ili zemljoivid Marsa... Prema tome, na pitanje čemu dati prednost zemljoividu ili karti, možemo odgovoriti da je karta naziv bez kojeg ne možemo. Zemljoivid je pojmovno uži i stoga ne može zamijeniti staru riječ karta*”.² J. Roglić, međutim definira kartu ovako: “*Karta (lat. charta = papir) ili zemljoivid je smanjeni prikaz na plohi zemljine površine ili njezinih dijelova. To je najvažniji način predočivanja prostora i najpogodnije sredstvo geografskog izražavanja i sporazumijevanja. Karte imaju prvorazredno značenje u informiranju i sporazumijevanju, otuda opća potreba poznavanja njihove biti i pravilne upotrebe*”.³ Pojam karte definiran je i u Višejezičnom kartografskom rječniku: “*...umanjen, uopćen, uvjetno deformiran i objašnjen kartografski prikaz površine Zemlje, ostalih nebeskih tijela ili nebeskog svoda na ravnini, kao i objekata, stanja i pojava povezanih s tim površinama*”.⁴ Pojmom karte, njenim nastankom kao medijem sporazumijevanja, počecima i razvojem te značenjem kroz povijest, bavi se više znanstvenih disciplina, kao što su geografija, geodezija, kartografija i djelomično povijesne znanosti. P. Lovrić tumači međusobnu povezanost znanstvenih disciplina i međusobne utjecaje na izučavanje karte, na sljedeći način: “*Objekt istraživanja geografije je izgled, sadržaj i značenje pojedinih dijelova površine Zemlje, objekt istraživanja geodezije je izmjera Zemlje, a objekt istraživanja kartografije je prije svega pretvorba ili transkripcija stvarnosti u grafički prikaz u ravnini*”.⁵ S. Frangeš i R. Župan⁶ ističu da je karta model prostora, te da se njezina svrha i primjena može

² Isto.

³ Roglić, J. Uvod u geografsko poznavanje karata. Zagreb : Školska knjiga ; Split : Geografsko društvo, 2005. Str. 22.

⁴ Borčić, B. et al. Višejezični kartografski rječnik. Zagreb : Geodetski fakultet, 1977. Str. 5.

⁵ Lovrić, P. Opća kartografija. Zagreb : SNL, 1988. Str.12.

⁶ Frangeš, S.; R. Župan. Faksimili starih karata kič ili umjetnost. // Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti / urednik Milan Pelc. Zagreb : Institut za povijest umjetnosti, 2004. Str. 493.

promatrati kroz nekoliko vidova. Ona može biti povijesni dokument, umjetničko djelo, geografsko-prostorno pomagalo, ilustracija određenoga znanja itd. M. Slukan-Altić⁷ smatra da karta ima osobitu važnost u analizi prostora i prostornih procesa, te čini važan izvor podataka u znanosti. Također, kao i prethodno spomenuti autori, ističe da karta može biti i umjetničko djelo, tj. odraz umjetničke percepcije geografske stvarnosti i svjedok promjena u prostoru. M. Lapaine, O. Perić i I. Dubravčić daju jednostavnu, ali preciznu definiciju atlasa: *“Atlas je zbirka karata koje su obično zajedno uvezane”*.⁸ Prema Višejezičnom kartografskom rječniku, atlas je: *“...niz karata koje namjenski i sadržajno čine cjelinu, povezan u knjigu ili izdan kao nepovezani skup pojedinačnih karata”*.⁹ *Karta kao i atlas oblikuje ljudsku misao i znanje u određene formate koji služe općem širenju spoznaja o poznavanju prostora i razvoju spoznaja o tom prostoru te sadrže obavijesti koje se ne mogu naći u tekstualnim zapisima, a potrebne su pri utvrđivanju činjeničnog stanja i promjena koje su se dogodile tijekom vremena. Karta kao knjižnična građa, odnosno kartografska građa je predmet proučavanja knjižničarstva kao dijela informacijskih znanosti.*¹⁰

3. Kratak povijesni razvoj kartografije

Povijest kartografije i karte kao medija prijenosa geografskih informacija te vrijednih umjetničkih artefakata, predmet je mnogih znanstvenih i stručnih radova. Harley¹¹ smatra da osnovu povijesti kartografije čini promišljanje karte u humanom kontekstu, na način da je promatramo i izučavamo kao medij komunikacije između čovjekove spoznaje o prostoru koji nas okružuje i stvarnoga geografskoga fizičkog prostora. Kroz povijesno izučavanje karte i kartografije kao znanosti dokazano je da su karte nositelji obavijesti koje nam kazuju mnogo više od jednostavne upute kako što lakše i brže savladati geo-

⁷ Slukan-Altić, M. Kartografski izvori u povijesti umjetnosti. // Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti / urednik Milan Pelc. Zagreb : Institut za povijest umjetnosti, 2004. Str. 485-488.

⁸ Lapaine, M.; O. Perić; I. Dubravčić. Porijeklo termina naziva atlas. // Kartografija i geoinformacije 9(2008). Str. 43.

⁹ Borčić, B. et al. (1977.) Nav. djelo. Str. 204.

¹⁰ Preuzeto iz Miletić Drder, M. Sustav zemljopisnih predmetnih odrednica za predmetno označivanje kartografske građe : magistarski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2001. Str. 2-3.

¹¹ Harley, J. B.; D. Woodward. The history of cartography. Vol. 1. Chicago and London: University of Chicago Press, 1987. Str. 1.

grafsku udaljenost i stići s jednog mjesta na drugo. Karta je svjedok vremena u kojemu je nastala odnosno izrađena. Kozličić i Lozić¹² zaključuju da je karta spoj geografskog i povijesnog znanja, te poznavanja fizike, matematike, politike, gospodarstva i umjetnosti. Većina autora, koji istražuju povijest kartografije, slaže se da je teško odrediti vrijeme nastanka prve karte. Najvjerojatnije je da pečinske crteže neandertalaca možemo odrediti kao prve prikaze prostora tj. geografske stvarnosti.¹³ Prema P. Lovriću¹⁴ najstariji kartografski dokument je glinena pločica iz grada Herrana u Mezopotamiji, nastala 3800. prije Krista, na kojoj je prikazan geografski prostor dijela Mezopotamije. Također, najstariji poznati prikaz nekog grada, naseljenog mjesta je plan grada Nippura iz 1500. prije Krista. Isti autor donosi pregled perioda i epoha razvoja kartografije.¹⁵ Povijest je podijeljena u tri glavna perioda, a to su: period hirografskih ili manuskriptnih karata, period tipografskih ili tiskanih karata i period fotografskih ili telegrafskih karata. Unutar svakog od ta tri perioda, autor raščlanjuje nekoliko epoha. U prvom periodu manuskriptnih karata bile su tri epohe: epoha antičkih karata, epoha kršćanskih i islamskih karata svijeta i epoha portulana. Period tiskanih karata podijeljen je u pet epoha: stoljeće Ptolemejevih atlasa (XV. i XVI. stoljeće), epoha regionalnih karata i velikih atlasa, epoha sustavne izrade službenih topografskih karata pojedinog područja (započinje 1744.), epoha sistematske katastarske izmjere i izrade katastarskih karata za pojedinu državu (započinje 1817.) i epoha nacionalnih i regionalnih atlasa i međunarodnih kartografskih djela. Treći period sadrži epohu fotokarata, koja je započela 1937. Ako promatramo razvoj ljudske civilizacije, uočićemo da se ona razvijala usporedo na dalekom istoku, u Kini i na prostoru Sredozemlja. Pandžić¹⁶ prenosi da prvi kartografski crteži u Kini datiraju čak iz XX. stoljeća prije Krista, a iz III. stoljeća prije Krista zapisi koji svjedoče o poznavanju kompasa, korištenju sunčanog sata i prvih praktičnih geografskih priručnika. Babilonci i Egipćani su mjerili zemljište zbog praktičnih gospo-

¹² Kozličić, M.; V. Lozić. Starije zemljopisne karte u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu : izložba u Galeriji umjetnina, Split 30. listopada - 10. studenoga 1994. Split : Sveučilišna knjižnica, 1994.. Str. 4.

¹³ Bagrow, L. History of cartography. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1964. Str. 72.

¹⁴ Lovrić, P. (1988.) Nav. djelo. Str. 176.

¹⁵ Isto. Str. 175.

¹⁶ Pandžić, A. Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske. Zagreb : Povijesni muzej Hrvatske, 1987. Str. 11-17.

darskih razloga, a Feničani trgovci i moreplovci su dobro poznavali Sredozemlje još u VI. stoljeću prije Krista. Procvatom helenističke kulture i znanosti razvijala se i kartografija. Pitagora je u VI. stoljeću prije Krista spoznao da je Zemlja kugla, a ta se spoznaja razvijala i kod glasovitih grčkih filozofa Sokrata, Aristotela i Platona. U tom razdoblju prvu kartu Zemlje izradio je Anaksimandar iz Mileta, prikazujući je kao okruglu ploču u čijem se središtu nalazila Grčka. Eratosten, poznatiji kao otac geografije, bio je predstojnik velike Aleksandrijske knjižnice, izradio je u III. stoljeću prije Krista kartu svijeta gdje Ekumenu (tada poznati naseljeni svijet) prikazuje kao otok u moru koje naziva Atlantski ocean. Na toj su karti označena tri poznata kontinenta Europa, Azija i Afrika, a prvi put je upotrijebljena mreža meridijana i paralela. Krates je u II. stoljeću prije Krista izradio prvi globus s četiri kontinenta. Ptolemej, koji je živio od 87. do 150., najpoznatije je ime antičke geografije. Autor je nekoliko izdanja *Geografije*. Rimska država je za razliku od Grčke razvijala drugu vrstu kartografije, odnosno predočivanja geografskog prostora. S obzirom na njihovu osvajačku i vojnu politiku, razvijali su itinerare (vodiče za putovanja) i karte u obliku tabli, koje su imale praktičnu svrhu. Iz toga dugoga povijesnog razdoblja nije sačuvana niti jedna karta u izvornom obliku. U srednjem vijeku u samostanskim knjižnicama se ponovo počela razvijati kartografija, odnosno umijeće rukom crtanih predodžbi prostora i svijeta. To je osobito bilo razvijeno u Njemačkoj. S druge strane, u svrhu plovidbe i navigacije, na Sredozemlju i uz europsku obalu Atlantika, te razvoja trgovine, crtali su se portulani, rukopisne navigacijske karte, crtane na pergameni. Središta izrade portulana bila su u Italiji i Kataloniji. Velikim geografskim otkrićima, u XV. i XVI. stoljeću, intenzivirala se i potreba komercijalne izrade karata. Razvojem renesanse, obnavljanjem antičkih znanstvenih i umjetničkih tekovina, kartografija dobiva neviđen zamah. Otkrićem tiska, počinju se razvijati tehnike umnožavanja karata, drvorez i bakrorez. Nakon dugih stoljeća samostanske dominacije, otvaraju se novi vidici. Velike zasluge u izradi karata XV. i XVI. stoljeća imaju talijanski kartografi koji su radili u službi Portugalskog dvora i njihovih ekspedicija. Vrlo brzo ih sustižu i prestižu Nizozemci i Nijemci. Najpoznatiji nizozemski kartografi epohe Ortelius i Mercator djelovali su u Antwerpenu i tu nastaju prva moderna kartografska djela i prvi atlas. Razvija se tehnika ukrašavanja i izrade karata. Kasnije se u tom smjeru razvija i kartografija Francuske i Habsburškog imperija. U XVIII. stoljeću se razvija vojna kartografija, a u XIX. stoljeću počinje razvoj tematske kartografije. U istom stoljeću izrađene su i prve karte na hrvatskom jeziku.

3.1. Hrvatska na starim kartama

M. Marković¹⁷ i M. Kozličić¹⁸ ističu činjenicu da je Hrvatska, kao prostorno geografski dio Europe isto tako i sastavni dio europskih povijesnih zbivanja. Prostor Hrvatske na kartama pojavljuje se istodobno kad i u ostalim europskim zemljama. To je rezultat geografskog položaja Hrvatske u prvom redu kao zemlje mediteranske orijentacije, Jadrana, s druge strane sastavnice srednjoeuropskoga kruga i prostora prijelaza vrlo važnih trgovačkih putova prema Turskoj i Bliskom istoku. Ime Hrvatska se prvi put spominje na karti Muhameda al Idrisija tzv. Tabuli Rogeriani, kao *bilād garuasia*¹⁹ godine 1154. U ranijim kartografskim djelima spominju se povijesna imena rimskih provincija kao što su Ilirik i Panonija. Takvi su, primjerice, prvi kartografski prikazi, nastali u starom vijeku, kao što su Peta karta Europe, K. Ptolemeja i Tabula Peutingeriana, nastala u doba Rimskoga Carstva u IV. stoljeću.²⁰ Povijesni pregled razvoja kartografije i kartografskog predočivanja hrvatskih zemalja M. Slukan Altić²¹ na temelju izvora, raščlanila je u pet povijesnih razdoblja. Prvo je kartografija staroga vijeka, zatim srednjovjekovna kartografija, ranonovovjekovna kartografija, razdoblje sustavnih izmjera i suvremena kartografija. Početkom razdoblja ranonovovjekovne kartografije i povećanjem proizvodnje karata, prostor Hrvatske bio je zastupljen u kartografiji onih država i vladara koji su vladali njenim određenim dijelom. Kontinentalna Hrvatska je zastupljena u radovima njemačkih i austrijskih kartografa, a Dalmacija većinom mletačkih, a kasnijih stoljeća i francuskih kartografa. Ne smije se zamenariti ni povijesna činjenica, da je Hrvatska tijekom XVI. i XVII. stoljeća živjela pod pritiskom trajne prijetnje osvajanja i ratova osmanskih vojskovođa. W. Lazius je bio jedan od prvih koji su provodili mjerenja u Hrvatskoj u XVI. stoljeću. Ivan Klobučarić, rodom s otoka Krka, također je radio na topograflanju Hrvatske. Prostor Hrvatske bio je zastupljen i u glasovitim kartografskim djelima nizozemske, francuske i njemačke kartografije od XVI. do

¹⁷ Marković, M. Stare karte Hrvatske i njihovo znanstveno izučavanje. // Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske = Five Centuries of Maps and Charts of Croatia / Novak, Drago; Miljenko Lapaine; Dubravka Mlinarić (ur.). Zagreb : Školska knjiga, 2005. Str. 13-21.

¹⁸ Kozličić, M. Povijesni razvoj kartografiranja hrvatskih zemalja. // Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske = Five Centuries of Maps and Charts of Croatia / Novak, Drago; Miljenko Lapaine; Dubravka Mlinarić (ur.). Zagreb : Školska knjiga, 2005. Str. 23-44.

¹⁹ Slukan-Altić, M. Povijesni atlas gradova : Bjelovar. Bjelovar : Državni arhiv, 2003. Str. 22.

²⁰ Faričić, J. Geografska imena na kartama Hrvatske 16. i 17. stoljeća. // Kartografija i geoinformacije. Poseban broj (2007). Str. 157.

²¹ Slukan Altić, M.(2003.) Nav. djelo. Str. 77-149.

XVIII. stoljeća. M. Slukan-Altić²² donosi analizu doprinosa hrvatskih kartografa u ranoj novovjekovnoj kartografiji. To su između ostalih: Martin Rota Kolunić, Natal Bonifacij (Božo Bonifačić), Vicko Dimitrije Volčić, Ivan Klobučarić, Stjepan Glavač i drugi. M. Marković²³ u svojoj analizi kartografskih dokumenata na kojima je prikazan prostor Hrvatske, dijeli po uzoru na ostale povjesničare kartografije, i prikaze Hrvatske u nekoliko povijesnih razdoblja. Ta povijest u potpunosti prati povijest kartografije drugih europskih zemalja mediteranskog i srednjoeuropskoga kulturnog kruga. Povijesna razdoblja korespondiraju s razvojem društava, gospodarstva, pa tako i kartografije na pojedinom teritoriju tj. državi ili carstvu. Razvoj započinje prikazom Ilirskih zemalja na kartama helenističkih geografa, zatim na povijesnom poznavanju i prikazu Ilirika i Panonije na rimskim tabulama i itinerarima te na glasovitoj Petoj karti Europe Klaudija Ptolemeja. Srednjovjekovno doba, kao što je već spomenuto, odlikuje tzv. samostanska kartografija u Europi, tj. izrada karata svijeta (*mappae mundi*) manuskriptno u skladu s kršćanskim svjetonazorom, te arapska kartografija. Sljedeća faza je faza izrade portulana u XIV. i XV. stoljeću. Izumom tiska i razvojem talijanske i austrijsko-njemačke renesansne kartografije, Hrvatska dobiva svoje mjesto na nekolicini kartografskih uradaka. Procvatom nizozemske kartografije, Hrvatska je prikazivana na kartama W. Laziusa, A. Hirschvogela, de Jodea i drugih. XVII. stoljeće također je značajno zbog prikaza na kartama krajiških topografa. Isusovac Stjepan Glavač izradio je tzv. prvu kartu Hrvatske i ona je vrijedan povijesni dokument druge polovice XVII. stoljeća. Jedan od istaknutih mletačkih kartografa, V. M. Coronelli objavio je u svojim atlasima niz prikaza čitavog teritorija Hrvatske. Također, sa sve većim razvojem francuske i nizozemske kartografije XVII. stoljeća, Hrvatska dobiva sve više mjesta na regionalnim kartama europskih zemalja. U XVIII. stoljeću, razvija se topografija, karte Slavonije i Vojne krajine, planovi vojnih utvrda, karte Dalmacije i karte vrlo značajne prve zemaljske jozefinske izmjere. U XIX. stoljeću počinje sustavno mjerenje teritorija, izrada topografskih karata čitavog teritorija Austro-Ugarske Monarhije u mjerilima 1:25000 i 1:75000 u nekoliko ponovljenih i dopunjenih izdanja. Također se započinje i s primjenom novih tehnika reprodukcije karata, a to su čelikorez, litografija (kamenotisak) i svjetlotisak 1880. Tehnika sitotiska

²² Isto. Str. 122-138.

²³ Marković, M. *Descriptio Croatiae : hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*. Zagreb : Naprijed, 1993.

izumljena je 1907., a u primjeni je od 1945.²⁴ U tom razdoblju, počinju se sustavno izrađivati tematske karte, školski i povijesni atlas, planovi gradova itd. Značaj XIX. stoljeća u povijesti je pojava nacionalne svijesti u europskih naroda, pa tako i nastanak prvih karata na hrvatskom jeziku, od kojih su neke bile izrađivane i u obrazovne svrhe. Poznate su karte Hrvatske i Slavonije J. Partaša i F. Kružića, županijske karte Hrvatske I. Steklase itd. U XX. stoljeću, kartografija Hrvatske se u skladu sa svjetskim trendovima još brže razvija sve do današnjih dana digitalne kartografije.

4. Kartografska građa kao dio kulturne baštine

I. Maroević²⁵ prema prijevodu definicije iz Websterova rječnika definira baštinu (*engl. heritage*) kao nešto što su ostavili nečiji preci, poput kulture, tradicije itd. Poznato je da se ona dijeli na materijalnu i nematerijalnu, pokretnu i nepokretnu, a razmatra se kroz dvije dimenzije vremena i prostora. D. Čanković²⁶ ističe da je stara karta kao i stara knjiga vrijedan povijesni dokument i dio pisane kulturne baštine. Kartografska djela bez sumnje možemo ubrojiti u umjetnička djela, pored njihove povijesne, geografske i općeznanstvene vrijednosti kao dokumenata i izvora povijesne znanosti, te ih promatrati i kroz povijest umjetnosti.²⁷ Pojedine karte umjetnička su djela, odraz umjetnikove percepcije geografske i prostorne stvarnosti određene epohe te svjedok promjena koje su se događale u prostoru tijekom vremena. To se može odnositi na morfološke promjene prostora, političko-teritorijalne te urbanističke. U XIX. stoljeću, pojavom nacionalnih pokreta, pojavljuje se i pojam nacionalne kulturne baštine. Prema Maroeviću,²⁸ tlo, dakle geografsko-politički prostor, presudniji je u identificiranju nacionalne odrednice kulturne baštine od krvi odnosno etničkog porijekla. Procesima globalizacije krajem XX. stoljeća, pojam svjetske baštine postaje nadnacionalno mjerilo vrijednosti. Poštivanje lokalnog, odnosno nacionalnog, imperativ je funkcioniranja svjetskog, odnosno globalnog. Umjetnička djela kao dio kulturne baštine

²⁴ Lovrić, P. Kartografska reprodukcija. Zagreb : Geodetski fakultet, 1983. Str. 13.

²⁵ Maroević, I. Kulturna baština između globalnog i nacionalnog – umjetnička djela kao povezujući čimbenik. // Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti / urednik Milan Pelc. Zagreb : Institut za povijest umjetnosti, 2004. Str. 397-399.

²⁶ Čanković, D. Prilog poznavanju kartografske građe naših krajeva 16-18. st. koja se nalazi u Zbirci geografskih karata Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 16, 1/2(1970), 25.

²⁷ Slukan-Altić, M. (2004.) Nav. djelo. Str. 485-489.

²⁸ Maroević, I. (2004.) Nav. djelo. Str. 398.

nose u sebi elemente nacionalne vrijednosti i tradicije koje s njima žive i ona iskazuju sklad i prožimanje između globalnog i nacionalnog. Nacionalni identitet na taj način participira u globalnom kao primatelj i davatelj te u takvoj interakciji pridonosi očuvanju nacionalnog ili lokalnog i izgradnji tj. raznolikosti svjetskoga.²⁹ Nacionalno određenje kulturne baštine ima određena mjerila, a to su: porijeklo djela, nacionalno određenje ili opredjeljenje stvaratelja, mjesto pohrane ili posjedovanje djela.³⁰ Na kartografsku građu moguće je s lakoćom primijeniti barem jedno od mjerila. Najčešća mjerila u definiranju kartografskog djela kao dijela kulturne baštine jesu geografsko-prostorni sadržaj djela i autor djela. M. Marković³¹ ističe da su povijesne karte Hrvatske izvorni dokumenti koji nam pomažu slijediti upoznavanje našega geografskog prostora svestranije, zornije i brže od bilo koje druge vrste pisanih dokumenata, te našu povijesno-kartografsku građu zato smatramo kulturnom baštinom. Prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99), članak 8, Pokretno kulturno dobro može biti:

- zbirka predmeta u muzejima, galerijama, knjižnicama i drugim ustanovama, kao i u drugim pravnim osobama te državnim i upravnim tijelima uključujući i kod fizičkih osoba
- crkveni inventar i predmeti
- arhivska građa, zapisi, dokumenti, pisma i rukopisi
- filmovi
- arheološki nalazi
- antologijska djela likovnih i primijenjenih umjetnosti i dizajna
- etnografski predmeti
- stare i rijetke knjige, novac, vrijednosni papiri, poštanske marke i druge tiskovine
- dokumentacija o kulturnim dobrima
- kazališni rekviziti, skice, kostimi i sl.
- uporabni predmeti (namještaj, odjeća, oružje i sl.), prometna i prijevozna sredstva i uređaji, predmeti koji su značajna svjedočanstva razvitka znanosti i tehnologije.

²⁹ Isto. Str. 399.

³⁰ Maroević, I. Nacionalno određenje kulturne baštine. // Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 26/27 (2000/2001. i.e. 2003). Str. 7-13.

³¹ Marković, M. (2005.). Nav. djelo. Str. 21.

Prema preporuci UNESCO-a, za zaštitu pokretnoga kulturnog dobra, 1978, članak I (1), u isto se ubrajaju: (vii) rukopisi i inkunabule, kodeksi, knjige, dokumenti ili publikacije od posebna značaja, (ix) arhivalije, uključujući tekstualne zapise, karte i ostale vrste kartografske građe, fotografije, filmovi, zvučni zapisi i strojno-čitljivi zapisi. Nema sumnje da je kartografska građa kategorizirana i jest dio pokretne kulturne baštine.

Prema dokumentu Prijedloga kriterija za upis knjižnične građe u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske: "... *iznimno nacionalno značenje između ostalih imaju: kartografska "Croatica": stare zemljopisne karte i atlasi (kartografski prvotisci od 2. pol. XV. st. nastali tehnikom drvoreza, povijesno dragocjene karte i atlasi XVI., XVII. i XVIII. st. nastali tehnikom ručnoga bakroreza, karte i atlasi iz XIX. st. do cca 1820.), ... likovna i književna umjetnička djela koja se odnose na istaknute lokalitete hrvatskoga kulturnoga krajolika te primjerci i skupine predmeta (crteži, grafike, karte) što svjedoče o promjenama hrvatskih granica, nestanku naselja, ratnim zbivanjima; ... primjerci i skupine predmeta (crteži, grafike, karte), koji svjedoče o promjenama hrvatskih granica, nestanku pojedinih naselja, ratnim zbivanjima (npr. Ivekovićevi crteži iz vremena I. svjetskoga rata, djelo Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba Izidora Kršnjavoga, kartografska građa u sklopu odabrane knjižnične građe u zavičajnim zbirkama)*".³² Prema tome, u kulturno dobro pripadali bi: *Croatica* (kartografska građa) od početka tiska do 1950.; *stare zemljopisne karte i atlasi* – kartografske inkunabule (od II. do polovice XV. stoljeća nastale tehnikom drvoreza, povijesno dragocjene karte i atlasi XVI., XVII. i XVIII. stoljeća nastale tehnikom ručnog bakroreza (1440.-1850.), karte i atlasi iz XIX. stoljeća do oko 1820.);³³ *rukopisne karte* (unikatna vrijednost); kartografska građa u sklopu odabrane knjižnične građe u zavičajnim zbirkama.

³² Interni dokument NSK koji je nastao radom Radne skupine osnovane temeljem dopisa glavnoga ravnatelja Nacionalne i sveučilišne knjižnice dr. sc. Josipa Stipanova od 11. prosinca 2001. (Ur. br. 32/09-01).

³³ ISBD(A) : međunarodni standardni bibliografski opis starih omeđenih publikacija (antikvarnih). Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995.: "...stare omeđene publikacije poglavito su one proizvedene prije uvođenja strojnog tiskanja u 19. stoljeću (1820.), a uključuje i one objavljene za ograničeno raspačavanje ili za prodaju na zahtjev".

5. Kartografska građa u okruženju baštinskih ustanova

Kartografska građa, gradivo ili predmeti, sastavni su dijelovi fondova knjižnica, arhiva i muzeja. Istraživanje o kartografskim zbirka i fondovima u Hrvatskoj nedvojbeno je dokazalo da se kartografska građa čuva u knjižnicama, arhivima i muzejima.³⁴ Pristup obradi, prezentaciji te pohrani i smještaju različit je u svakoj od tih triju navedenih vrsta ustanova, međutim zajednička je potreba da se izvorna kartografska građa, kao i njihove reproducirane forme sačuvaju, pohrane za buduću javnost, a istovremeno prezentiraju i današnjoj. Potrebno je prikazati različite pristupe definiranju i poslovanju s građom u tri vrste baštinskih ustanova, iako su djelatnosti arhiva, knjižnica i muzeja srodne. A. Horvat³⁵ ističe da sve tri djelatnosti i znanosti dijele potrebu za normizacijom, te prilagodba muzealaca i arhivista knjižničarskim normama ukazuje na sličnost građe koja se nalazi u sve tri vrste ustanova. Ista autorica općenito građu u sve tri discipline definira kao: "...jezični, slikovni, zvučni ili taktilni dokument koji sadrži informaciju".³⁶ I. Kolbas³⁷ navodi da bez obzira na zajedničke funkcije arhiva, knjižnica i muzeja, svaka disciplina različito naziva elemente baštine kojima se bavi. Arhivi čuvaju gradivo, knjižnice građu, a muzeji muzejske predmete. Karta, iako jednaka i jedinstvena svugdje, ipak ovisno o vrsti ustanove naziva se kartografska građa, kartografsko gradivo ili muzejski predmet. S. Faletar-Tanacković³⁸ ističe krucijalnu činjenicu suvremenog informacijskog doba, a to je da korisnicima nije važno gdje se i u kojem obliku nalazi građa i informacije koje su im potrebne, nego je li i na koji način ona dostupna.

³⁴ Miletić Drder, M. Kartografske zbirke u Hrvatskoj : model virtualnog povezivanja : doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

³⁵ Horvat, A. Zajedničko i posebno u stručnoj naobrazbi bibliotekara, arhivista i muzeologa. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 29-37.

³⁶ Isto. Str. 33.

³⁷ Kolbas, I. Mali pojmovnik arhivistike, bibliotekarstva i muzeologije. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 287.

³⁸ Faletar-Tanacković, S. Mogućnosti suradnje baštinskih ustanova – odabrani europski projekti. // Izazovi pisane baštine / urednik Tatjana Aparac-Jelušić. Osijek : Filozofski fakultet, 2005. Str.193-205.

5.1. Kartografska građa u knjižnicama

Počeci prikupljanja kartografske građe u knjižnicama u svijetu, a poglavito u SAD-u sežu u početak XIX. stoljeća. Međutim, tek sredinom XX. stoljeća, razvojem informacijskog doba, javila se ozbiljnija potreba sustavnog prikupljanja, obrade, davanja na korištenje i pravilne pohrane kartografske građe.³⁹ Ta se potreba javila prvenstveno zbog nemogućnosti pripadnika različitih struktura društva da koriste karte u najrazličitije svrhe, kao što su primjerice turističke, vojne, znanstvene itd. Knjižnica, kao mjesto okupljanja znanja koje je pristupačno javnosti, bila je idealna i u te svrhe. Do kraja XX. stoljeća u sklopu informacijske znanosti i knjižničarstva razvila se i grana kartografsko knjižničarstvo (*map librarianship*). Teoretičari kartografskog knjižničarstva M. L. Larsgaard⁴⁰ i H. Nichols⁴¹ razrađuju osnovne i progresivne postavke svih oblika knjižničarskog poslovanja vezanog uz kartografsku građu. L. Zögner⁴² razmatra potrebu organizacije kartografske građe u knjižnicama u zasebnim odsjecima i zbirkama, upravo zbog njezinih posebnosti u obradi, korisničkom pristupu i tzv. čitanju, odnosno korištenju karata. Tradicija katalogizacije u europskim zemljama, obuhvaća i pravila za katalogizaciju kartografske građe. Njemačka pravila za katalogizaciju⁴³ daju također i strukturu katalogizacije kartografske građe. Također i talijanska pravila⁴⁴ i francuska kataložna pravila. Međunarodna federacija knjižničarskih društava (International Federation of Library Associations – IFLA) je u sklopu programa razvoja knjižničnih standarda za obradu građe, još sedamdesetih godina prošlog stoljeća uočila potrebu za međunarodnim standardom za obradu kartografske građe. Zbog svih posebnosti obrade kartografske građe, Radna skupina IFLA-e koju su sačinjavali stručnjaci Podsekcije za karte i kartografske zbirke te Komisija za katalogizaciju, načinila je 1975. na temelju ruskih i njemačkih kataložnih pravila za karte te prijedloga francuske radne skupine tzv. Londonski nacrt standarda za katalogizaciju kartografske građe. Godine 1977. izdano je prvo izdanje Međunarodnoga standardnog bibliografskog opisa kartografske građe ISBD(CM) (*International Standard Bibliographic Description (Cartographic Material)*). Godine 1982. Hrvatsko bibliotekarsko društvo izdalo

³⁹ Ristow, W. The emergence of maps in libraries. Hamden, Linnet Book, 1980.

⁴⁰ Larsgaard, M. L. Map librarianship. Littleton : Libraries Unlimited, 1987.

⁴¹ Nichols, H. Map librarianship. London : Clive Bingley, 1982.

⁴² Zögner, L. Die Kartenabteilung einer wissenschaftlichen Universalbibliothek. Bad Godesberg : Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung Selbstverlag, 1969.

⁴³ Regeln für die alphabetische Katalogisierung RAK.

⁴⁴ Regole italiane di catalogazione REICAT.

je autorizirani prijevod standarda. D. Čanković je standard prevela i izradila primjere na hrvatskome jeziku.⁴⁵ U SAD-u je također u organizaciji ALA-e (*American Library Association*), a u skladu s pravilima za katalogizaciju AACR2 (*Anglo American Cataloging Rules*) izdan priručnik za kartografsku građu.⁴⁶ E. Verona u tekstu predgovora Pravilnika i priručniku za katalogizaciju⁴⁷ ističe da odredbe Pravilnika ne obuhvaćaju druge vrste knjižnične građe, odnosno neknjižnu građu, pa tako ni kartografsku građu. Iz toga je razloga ISBD(CM), do objave konsolidiranog izdanja ISBD-a bio osnovni standard za bibliografsku obradu kartografske građe. Najiscrpnije definicije kartografske građe donosi konsolidirano izdanje standarda ISBD kroz definiciju izraza *cartographic resources*⁴⁸ i AACR za kartografsku građu kroz definiciju *cartographic material*.⁴⁹ Bez obzira na malu razliku u nazivlju, navedene definicije vrlo su slične, ISBD-ova sadrži i zračne, satelitske i fotografije svemira te slike dobivene daljinskim snimanjem (*remote-sensing imagery*), dok AACR u svoju definiciju uključuje i karte izmišljenih mjesta, a zračne fotografije nadopunjuje izrazom kartografske namjene (*cartographic purpose*), na sličan način i slike iz ptičje perspektive nadopunjuje izrazom kartografske slike (*map views*). Definicija AACR2-a donekle je preciznija, a najtočnija i najpotpunija definicija kartografske građe dobivena je spajanjem definicija iz oba standarda: “*Kartografska građa je sva građa koja u cijelosti ili djelomično predstavlja Zemlju ili bilo koje drugo nebesko tijelo u svim mjerilima. Kartografsku građu obuhvaćaju: dvo i trodimenzionalne karte i planovi (uključujući i izmišljena mjesta); aeronautičke, nautičke i karte neba; atlas; globusi; blok dijagrami; karte u sekcijama; zračne, satelitske i fotografije*

⁴⁵ ISBD(CM) : međunarodni standardni bibliografski opis kartografske građe. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1982.

⁴⁶ Cartographic materials : a manual of interpretation for AACR2, 2002 Revision. Chicago : American Library Association [etc.], 2003.

⁴⁷ Verona E. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, I. dio Odrednice i redalice. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1986. Str. 9.

⁴⁸ ISBD. München : K. G. Saur, 2007.: Cartographic resource : representation, on whole or in part, of the Earth or any celestial body at any scale, such as two- and three-dimensional maps and plans; aeronautical, nautical and celestial charts; globes; block-diagrams; map sections; aerial, satellite and space photographs; remote- sensing imagery; atlases; bird-eyes views.

⁴⁹ Cartographic material (2002.) Nav. djelo.: Cartographic material: any material representing the whole or part, of the Earth or any celestial body at any scale. Cartographic materials include two- and three- dimensional maps and plans (including maps of imaginary places); aeronautical, nautical and celestial charts; atlases; globes; block-diagrams; sections; aerial photographs with a cartographic purpose; bird- eyes views (map views) etc.

svemira kartografske namjene; slike dobivene daljinskim snimanjem i slike iz ptičje perspektive kartografskoga sadržaja”.

Kartografska građa po svim svojim osobinama treba biti poseban dio fondova knjižnica. Rad s kartama u knjižnicama zahtijeva poseban pristup nabavi, obradi, načinu smještaja i pohrane i tretmanima zaštite. McIlwaine⁵⁰ ističe da se svaka organizirana zbirka karata susreće s problemima pravilne pohrane, smještaja i odgovarajuće zaštite. Problem pohrane i smještaja kartografske građe u knjižnicama zahtijeva znanja s područja knjižničarstva i geografsko kartografsko poznavanje problematike, uz naravno obvezno konzultiranje sa stručnjacima s područja zaštite knjižnične građe. Osnovni cilj pravilnog smještaja je očuvanje kartografskih izvornika (posebice onih velike vrijednosti), kako u fizičkom smislu (čuvanje od fizičkog uništenja), tako i u intelektualnom smislu (očuvanje kulturne baštine). U svakoj knjižnici, odnosno zbirci karata, u svijetu posebna se pozornost posvećuje starim i rukopisnim kartama i atlasima, nastalim većinom između XVI. i XIX. stoljeća. U bibliografskoj se obradi kartografske građe javlja niz specifičnih elemenata. Standardom ISBD(CM) propisan je način bibliografske obrade kartografske građe i očigledne su posebnosti obrade u odnosu na bibliografski opis ostalih vrsta knjižnične građe, a to su, primjerice, postupak s podacima o mjerilu, projekciji, materijalni opis, napomene itd. Predmet standarda jest određivanje pravila za opis i identifikaciju svih vrsta kartografske građe (karte svih mjerila i dimenzija, globusi, atlasi itd.).⁵¹ O složenosti i razvijenosti kartografskog knjižničarstva opsežno piše M. Larsgaard,⁵² posebnim poglavljima bavi se u sferi odabira, nabave i nabavne politike kartografske građe, nabave priručne zbirke knjižnične građe vezane uz kartografsku problematiku. Posebna se pažnja pridaje alfanumeričkim klasifikacijskim sustavima, od kojih su neki: sustav Kongresne knjižnice u Washingtonu, Boggsov i Lewisov sustav, Deweyev sustav itd. te numeričkim sustavima klasifikacije kao što su sustav geokodiranja i UDK. Tema katalogizacije kartografske građe je zastupljena u radovima nekoliko američkih autora. Ističu se Larsgaard i Paige.⁵³ Iscrpno se obrađuje način uporabe kataložnih pravila i predmetnih sustava za kartografsku

⁵⁰ McIlwaine, J. Preservation and storage. // Information sources in cartography. London etc. : Bowker-Saur, 1990. Str. 279-294.

⁵¹ Miletić Drder, M. Sustav zemljopisnih predmetnih odrednica za predmetno označivanje kartografske građe : magistarski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2001. Str. 5-6.

⁵² Larsgaard, M. L. (1987.) Nav. djelo.

⁵³ Maps and related cartographic materials : cataloging, classification and bibliographic control / Paige G. Andrew, Mary Lynette Larsgaard, editors. New York ; London ; Oxford : The Haworth Information Press, cop. 1999.

građu, koji su najzastupljeniji u knjižnicama. Već niz godina obrađuju se i rastući problemi obrade i poslovanja s elektroničkom kartografskom građom, te vrlo složene i zahtjevne obrade starih i rijetkih karata, rukopisnih karata i drugih vrsta kartografske građe. Kartografsko knjižničarstvo se također u detalje bavi pohranom, zaštitom i restauracijom kartografske građe, informacijsko referalnom djelatnošću, odnosima s javnošću, poslovanjem, izložbama, prezentacijama, poučavanjem itd. Zsigurno je da se standardima i pravilima kartografskog knjižničarstva može obuhvatiti i pravilna nabava, obrada i pohrana kartografske građe u ostalim baštinskim ustanovama, arhivima i muzejima. To je i dokazano praksom u arhivima, prvenstveno u Kanadi, gdje je obrada i standardizacija poslovanja s kartografskom građom u fazi objedinjavanja izradom jedinstvenih pravila u knjižnicama i arhivima.

5.2. Kartografska građa/gradivo⁵⁴ u arhivima

Teoretičari kartografskoga knjižničarstva i arhivistike, kao što je H. Stibbe,⁵⁵ smatraju da je kartografska građa jednaka i u arhivima i drugim ustanovama kao i u knjižnicama, međutim, pristup obradi i korištenju se razlikuje. Pristupu obradi i korištenju, može se dodati i pristup odabiru i nabavi, informacijsko-referalnoj djelatnosti u najširem smislu riječi, standardima obrade itd. Tom razmišljanju u prilog ide i činjenica da su se Nacionalna knjižnica Kanade i Nacionalni arhiv Kanade udružili u jednu ustanovu znanja pod nazivom Knjižnica i Arhiv Kanade.⁵⁶ Izraz *map librarianship* (kartografsko knjižničarstvo) u arhivistici se može zamijeniti izrazom *map curatorship* (kartografska arhivistika), međutim bez obzira na naziv djelatnosti ostaje činjenica da se jedan i drugi bave organizacijom kartografske građe i informacija vezanih uz nju. M. Slukan⁵⁷ smatra da je arhivsko gradivo kartografskih zbirki

⁵⁴ *Gradivo* je naziv koji se upotrebljava u arhivskim ustanovama, s obzirom na to da pišem s gledišta Knjižničara, upotrebljavat ću naziv kartografska *građa* bez obzira o kojoj je vrsti ustanove riječ.

⁵⁵ Stibbe, H. L. P. Cataloguing cartographic materials in archives. // Maps and related cartographic materials : cataloging, classification and bibliographic control / Paige G. Andrew, Mary Lynette Larsgaard, editors. New York ; London ; Oxford : The Haworth Information Press, cop. 1999. Str. 443-463.

⁵⁶ Više o tome vidjeti na: Library and Archives Canada [citirano: 2010-04-23]. Dostupno na <http://www.collectionscanada.gc.ca/>

⁵⁷ Slukan, M. Mogućnosti primjene ISBD(CM) standarda u opisu i sređivanju zbirki karata i nacrtu u arhivskim Ustanovama. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 124-132.

specifična vrsta gradiva te da propisi i načela Općih međunarodnih normi za opis arhivskog gradiva ISAD(G)⁵⁸ nisu dostatni za opis kartografske građe. Ona ističe da su karte, nacrti i planovi posebna vrsta arhivskoga gradiva koja se treba obrađivati u skladu s ISBD(CM)-om jer je to standard kojim je najbolje obrađivati kartografsku građu,⁵⁹ te predlaže da i arhivske ustanove u popisivanju odnosno katalogizaciji kartografskih fondova upotrebljavaju taj knjižničarski standard. Načelo provenijencije i cjelovitosti nije moguće u većini slučajeva primjenjivati u opisu kartografske građe. Takvo stajalište zastupa i M. Larsgaard,⁶⁰ koja smatra da se kartografska jedinica u arhivu, koja ima značenje sama za sebe, ne može niti pronaći niti interpretirati kao karta tj. dokument koji je sam za sebe izvor informacija, ako je obrađena prema načelu provenijencije tj. dijela određene cjeline koja nije tj. ne mora biti kartografska. Također smatra da slijediti tradicionalnu arhivsku inventarizaciju nije najbolje rješenje zbog toga što u kontekstu suvremene informacijske infrastrukture, ostati izvan međunarodnih standarda za obradu građe nije preporučljivo. Ipak, za očekivati je da se mnogo kartografskih zbirki nalazi u sklopu arhivskih ustanova i da su dužne držati se arhivskih normi obrade. H. Stibbe⁶¹ uočava da je kartografska građa u arhivima unatoč drugačijoj normi, često popisana individualno, tj. ne poštujući načelo cjelovitosti i provenijencije. To dokazuje da su arhivisti i sami nužno došli do zaključka da je kartografsku građu bolje popisivati po jedinici građe, nego kao dijelove fonda tj. cjeline. Međutim, u pojedinim je slučajevima, kako autor dokazuje i primjerom, bolje popisati kartografsku građu kao dio tematske cjeline, prema načelima standarda ISAD(G), jer ako se ona izdvoji iz cjeline koje je bila dijelom, gubi se njezina vrijednost i autentičnost koju joj daje provenijencija. Isti autor smatra da je rješenje svakako u pristupu obradi na način da se integriraju arhivske norme i knjižnični standard pod okriljem nekih budućih proširenih pravila i programa za strojno čitljivo katalogiziranje kartografske građe.

⁵⁸ ISAD(G) : opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2001.

⁵⁹ Slukan, M. Opis kartografskog gradiva. // Arhivski vjesnik. 39 (1996). Str. 65.

⁶⁰ Larsgaard, M. L. (1987.). Nav. djelo. Str. 160-161.

⁶¹ Stibbe, H. (1999.). Nav. djelo.

5.3. Kartografska građa/predmeti /dokumentacija⁶² u muzejima

I. Kolbas⁶³ navodi da se pojam *predmet* javlja u različitom značenju u tri struke. Arhivski predmet označava spis koji se odnosi na istu građu, mjesto, pravnu ili fizičku osobu, u knjižničarstvu je to pojam ili više pojmova koji označavaju sadržaj jedinice građe, dok je u muzeologiji to muzejski predmet definiran kao predmet baštine i klasificiran prema muzejskim kategorijama. M. Maštrović⁶⁴ smatra da korištenje pojma *predmet* kojim se označavaju muzejski objekti ili građa u kontekstu zajednice AKM-a (arhiva, knjižnica i muzeja) nije najbolje rješenje, zbog svoje dvoznačnosti, te predlaže naziv *predmet* upotrebljavati kao predmet misli, a nazive *objekt* i *entitet* za materijalne predmete. Slijedom toga, kartografsku građu ćemo i u muzejskom kontekstu nazivati građom. Kartografska građa se u muzejima nalazi u sklopu muzejskih zbirki, dokumentacije ili fondova muzejskih knjižnica. Radovanlija-Mileusnić⁶⁵ na temelju istraživanja utvrđuje da su u muzejima zbirke razglednica, zemljopisnih karata, plakata i sl. najčešće zasebne muzejske zbirke u kojima se građa tretira kao muzejski predmeti, a u manjem broju kao dio fondova muzejskih knjižnica. Najčešći je slučaj da se kartografska građa nalazi u sklopu povijesnih zbirki predmeta, posebice ako se radi o vrijednim starim ili rukopisnim kartama. Kartografska građa u tome slučaju čini primarni muzejski fond. Ukoliko je kartografski fond u sklopu muzeja smatran knjižničnom ili arhivskom građom, predstavlja sekundarne fondove.⁶⁶ To je u slučaju kad je kartografska građa sastavnim dijelom muzejskih knjižnica. Većinom se radi

⁶² U muzejskim ustanovama kao i u arhivskim, ranije spomenuto, ne rabi se izraz *grada*, ili ako se rabi onda uz ravnopravnu uporabu izraza *predmet* i *dokument*. U ovome radu rabiće se izraz *kartografska građa*.

⁶³ Kolbas, I. Predmet, tema, topik ili sadržaj? // 4. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2001. Str. 113.

⁶⁴ Maštrović, M. Primjena bibliotečnih standarda na obradu građe iz fonda Grafičke zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 141.

⁶⁵ Radovanlija-Mileusnić, S. Mjesto i uloga knjižnice u muzeju. // 3. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova. // uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko muzejsko društvo, 2000. Str. 174-186.

⁶⁶ Osrečki-Jakelić, D. Mogućnosti primjene bibliotečnih standarda u informatizaciji muzejske djelatnosti. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 83.

o atlasima u sklopu zbirke rijetkih i starih knjiga u knjižnicama muzeja. U određenom broju muzeja, kartografska građa je sastavni dio dokumentacije, najčešće se tu radi o planovima i nacrtima. Određeni broj muzeja ima samostalno kartografske zbirke i to prvenstveno starije i vrijedne kartografske građe. Obrada građe naziva se inventarizacija, a analogna je, iako ne i istovjetna u postupcima, pojmu katalogizacije u knjižnicama. D. Osrečki-Jakelić smatra da: *“Upotrebu bibliotečnih informacijskih tekovina moguće je promatrati s aspekta adaptacije i autentičnosti. Aspekt autentičnosti odnosi se na direktno prenošenje i korištenje bibliotečnih standarda prilikom obrade identične građe, kao što su fondovi muzejskih biblioteka, ... Adaptacija podrazumijeva prilagodbu bibliotečno-informacijskih standarda, kao čvrsto definiranih kategorijalnih sustava, potrebama muzejske dokumentacije, odnosno uspostavi muzejsko-galerijskih informacijskih sustava”*.⁶⁷ Kartografska građa u muzejima je u najvećem broju slučajeva obrađivana odnosno katalogizirana u smislu muzejske katalogizacije, tj. objave opisa kartografske građe u sklopu tematskih kataloga izložbi. Karte se uglavnom ne tretiraju kao muzejska dokumentacija i nisu predmet radova i proučavanja kao izvor informacija u informacijskim znanostima, kao što je slučaj u knjižnicama i djelomično arhivima, nego se one tretiraju kao izvorna građa, objekti koji ilustriraju određenu tematsku izložbu ili su temom određene izložbe. Primjerice, tematika starih karata određenoga geografskog prostora ili određeni geografski prostor kroz vrijeme na kartama i slično. Korisnički pristup muzejskoj građi ni danas nije jasno definiran, što je u knjižnicama osnovno načelo, a u arhivima je posljednjih godina napravljen velik korak naprijed. Smatra se da se treba dati dostup muzejskoj dokumentaciji (slično katalogizaciji u knjižnicama), ali ne i muzejskoj građi tj. objektima. Kartografsku građu u muzejima jednako kao i u arhivima i knjižnicama bi doista trebalo organizirati, pohranjivati i obrađivati kao zasebne zbirke u sklopu ustanove. Muzeji su prema zakonu i Pravilniku o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije⁶⁸ dužni popisati ili inventarizirati sve predmete odnosno građu koju posjeduju, prema određenim skupinama i kategorijama. Uz obveznu muzejsku inventarizaciju kartografske građe, primjena načela i standarda kartografskoga knjižničarstva u obradi kartografske građe u muzejskim zbirkama uvelike bi pridonijela standardizaciji i objedinjenom pristupu kartografskoj građi u okruženju AKM-a.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije o muzejskoj građi. Narodne novine 108/2002.

6. Zaključak

Kartografska građa bez dvojbe je dio kulturne baštine prema svim prikazanim definicijama i određenjima. Kao dio nacionalne kulturne baštine, kartografska je baština Hrvatske sastavni dio svjetske kulture i znanosti. Kroz dugu povijest izrade i usavršavanja karata i stoljetnu prisutnost kartografije na prostoru Hrvatske, dokazano smo dio europskoga kulturnog kruga i tradicije i to nas obvezuje da se držimo opće prihvaćenih načela i strateških dokumenata zaštite i dostupnosti pisanoj kulturnoj baštini. Kartografska građa u knjižnicama već više od pedeset godina čini sastavni dio knjižnične djelatnosti, obrade, standardizacije i pristupa kartografskom znanju. U sklopu ostalih baštinskih ustanova, kartografska je građa čuvana kao dio vrlo vrijednih fondova i zbirki, međutim, u standardizaciji i obradi podataka ipak prednjači knjižničarska zajednica. Ujednačivanje obrade i pristupa kartografskoj građi, ali uz poštivanje zasebnih zakonitosti arhivske, knjižnične i muzejske djelatnosti, temelj su izgradnje budućnosti, digitalizacije fondova kartografskih zbirki te njihovoga mogućeg objedinjavanja i prezentacije u virtualnom kontekstu kulturne baštine.

LITERATURA

Bagrow, L. History of cartography. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1964.

Borčić, B.; I. Kreiziger; P. Lovrić; N. Frančula. Višejezični kartografski rječnik. Zagreb : Geodetski fakultet, 1977.

Cartographic materials : a manual of interpretation for AACR2, 2002 Revision. Chicago : American Library Association [etc.], 2003.

Čanković, D. Prilog poznavanju kartografske građe naših krajeva 16-18. st. koja se nalazi u Zbirci geografskih karata Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 16, 1/2(1970), 25-30.

Faletar-Tanacković, S. Mogućnosti suradnje baštinskih ustanova – odabrani europski projekti. // Izazovi pisane baštine / urednik Tatjana Aparac-Jelušić. Osijek : Filozofski fakultet, 2005. Str.193-205.

Faričić, J. Geografska imena na kartama Hrvatske 16. i 17. stoljeća. // Kartografija i geoinformacije. Poseban broj (2007). Str. 148-179.

Frangeš, S.; R. Župan. Faksimili starih karata kič ili umjetnost. // Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti / urednik Milan Pelc. Zagreb : Institut za povijest umjetnosti, 2004.

Harley, J. B.; D. Woodward. The history of cartography. Vol. 1. Chicago; London : University of Chicago Press, 1987.

Horvat, A. Zajedničko i posebno u stručnoj naobrazbi bibliotekara, arhivista i muzeologa. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 29-37.

ISAD(G) : opća međunarodna norma za opis arhivskoga građiva. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2001.

ISBD. München : K. G. Saur, 2007.

ISBD(A) : međunarodni standardni bibliografski opis starih omeđenih publikacija (antikvarnih). Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995.

ISBD(CM) : međunarodni standardni bibliografski opis kartografske građe. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1982.

Kolbas, I. Mali pojmovnik arhivistike, bibliotekarstva i muzeologije. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 287-296.

Kolbas, I. Predmet, tema, topik ili sadržaj? // 4. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2001. Str. 113-114.

Kozličić, M. Povijesni razvoj kartografiranja hrvatskih zemalja. // Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske = Five Centuries of Maps and Charts of Croatia / Novak, Drago ; Miljenko Lapaine; Dubravka Mlinarić (ur.). Zagreb : Školska knjiga, 2005. Str. 23-44.

Kozličić, M.; V. Lozić. Starije zemljopisne karte u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu : izložba u Galeriji umjetnina, Split 30. listopada – 10. studenoga 1994. Split : Sveučilišna knjižnica, 1994.

Lapaine, M.; I. Kljajić. Hrvatski kartografi : biografski leksikon. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga, 2009. Str. 13-14.

Lapaine, M.; O. Perić; I. Dubravčić. Porijeklo termina naziva atlas. // *Kartografija i geoinformacije*, 9(2008), 42-53.

Larsgaard, M. L. *Map librarianship*. Littleton : Libraries Unlimited, 1987.

Library and Archives Canada [citirano: 2010-04-23]. Dostupno na <http://www.collectionscanada.gc.ca/>

Lovrić, P. *Kartografska reprodukcija*. Zagreb : Geodetski fakultet, 1983.

Lovrić, P. *Opća kartografija*. Zagreb : SNL, 1988.

Maps and related cartographic materials : cataloging, classification and bibliographic control / Paige G. Andrew, Mary Lynette Larsgaard, editors. New York ; London ; Oxford : The Haworth Information Press, cop. 1999.

Marković, M. *Descriptio Croatiae : hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*. Zagreb : Naprijed, 1993.

Marković, M. *Stare karte Hrvatske i njihovo znanstveno izučavanje. // Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske = Five Centuries of Maps and Charts of Croatia / Novak, Drago; Miljenko Lapaine; Dubravka Mlinarić (ur.)*. Zagreb : Školska knjiga, 2005. Str. 13-21.

Maroević, I. *Kulturna baština između globalnog i nacionalnog – umjetnička djela kao povezujući čimbenik. // Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti / urednik Milan Pelc*. Zagreb : Institut za povijest umjetnosti, 2004. Str. 397-399.

Maroević, I. *Nacionalno određenje kulturne baštine. // Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 26/27 (2000/2001. i.e. 2003)*. Str. 7-13.

Maštrović, M. *Primjena bibliotečnih standarda na obradu građe iz fonda Grafičke zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić*. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 141-155.

McIlwaine, J. *Preservation and storage. // Information sources in cartography*. London etc. : Bowker-Saur, 1990. Str. 279-294.

Miletić Drder, M. *Kartografske zbirke u Hrvatskoj : model virtualnog povezivanja : doktorski rad*. Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

Miletić Drder, M. *Sustav zemljopisnih predmetnih odrednica za predmetno označavanje kartografske građe : magistarski rad*. Zagreb : Filozofski fakultet, 2001.

Nichols, H. *Map librarianship*. London : Clive Bingley, 1982.

Osrečki-Jakelić, D. *Mogućnosti primjene bibliotečnih standarda u informatizaciji muzejske djelatnosti. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju*

globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 81-86.

Pandžić, A. Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske. Zagreb : Povijesni muzej Hrvatske, 1987.

Radovanlija-Mileusnić, S. Mjesto i uloga knjižnice u muzeju. // 3. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova // uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko muzejsko društvo, 2000. Str. 174-186.

Ristow, W. The emergence of maps in libraries. Hamden, Linnet Book, 1980.

Roglić, J. Uvod u geografsko poznavanje karata. Zagreb : Školska knjiga ; Split : Geografsko društvo, 2005.

Slukan, M. Mogućnosti primjene ISBD(CM) standarda u opisu i sređivanju zbirki karata i nacрта u arhivskim ustanovama. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1998. Str. 124-132.

Slukan, M. Opis kartografskog građiva. // Arhivski vjesnik 39(1996), 65-73.

Slukan-Altić, M. Kartografski izvori u povijesti umjetnosti. // Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti / urednik Milan Pelc. Zagreb : Institut za povijest umjetnosti, 2004.

Slukan-Altić, M. Povijesni atlas gradova : Bjelovar. Bjelovar : Državni arhiv, 2003.

Stibbe, H. L. P. Cataloguing cartographic materials in archives. // Maps and related cartographic materials : cataloging, classification and bibliographic control / Paige G. Andrew, Mary Lynette Larsgaard, editors. New York ; London ; Oxford : The Haworth Information Press, cop. 1999. Str. 443-463.

Verona, E. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, I. dio Odrednice i redalice. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1986.

Zögner, L. Die Kartenabteilung einer wissenschaftlichen Universalbibliothek. Bad Godesberg : Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung Selbstverlag, 1969.